

**Raftul
Denisei**

Colecție coordonată de
DENISA COMĂNESCU

LUDMILA ULIȚKAIA

Daniel Stein,
traducător

Traducere din rusă de
GABRIELA RUSSO

HUMANITAS
fiction

Redactor
LUANA SCHIDU
Coperta
ANGELA ROTARU

LUDMILA ULITSKAYA
DANIEL STEIN, PEREVODCIK
© 2006 by Ludmila Ulitskaya
Published by arrangement with
Elena Kostioukovitch International Literary Agency
All rights reserved.

© HUMANITAS FICTION, 2011, pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS FICTION
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
021/408 83 73, fax 021/408 83 74
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189 509

Descrierea CIP este disponibilă
la Biblioteca Națională a României.
ISBN 978-973-689-437-4

Mulțumesc Dumnezeului meu, că vorbesc în limbi mai mult
decât voi toți; dar în Biserică voiesc mai bine să grăiesc
cinci cuvinte cu mintea mea, ca să învăț și pe alții,
decât zeci de mii de cuvinte într-o limbă străină.

1 Corinteni 14, 18-19

PARTEA ÎNTÂI

1. Decembrie 1985, Boston
Ewa Manukian

Dintotdeauna sunt înghețată ca un sloi. Chiar și vara la plajă, sub soarele dogorător, frigul nu-mi iese din oase. Probabil pentru că m-am născut în pădure, iarna, și primele luni mi le-am petrecut în măneca descusută de la șuba mamei. Ca să spun așa, eu nu trebuia să supraviețuiesc, și dacă e cineva pentru care viața e un dar, atunci aceea sunt eu. Numai că nu știu dacă un asemenea dar mi-a fost de folos.

La unii oameni memoria intră în funcțiune foarte devreme. La mine începe la doi ani, din vremea orfelinatlui catolic. Întotdeauna am socotit că e important să știu ce s-a întâmplat cu mine în toți anii aceia despre care nu-mi amintesc nimic. Am aflat câte ceva de la Vitek, fratele meu mai mare. Dar era prea mic pe atunci, și amintirile lui, lăsate mie moștenire, nu recompun tabloul complet. În spital fiind, a umplut o jumătate de caiet de școală – mi-a povestit ce-și aducea aminte. Noi nu știam pe atunci că mama e-n viață. Fratele meu a murit de septicemie la șaisprezece ani, până să se întoarcă mama din lagăr.

În acte locul nașterii mele poartă numele Emsk. În realitate, ăsta e orașul unde am fost zămislită. Mama a fugit din ghetoul din Emsk în august 1942; era însărcinată în luna a șasea. Cu ea era fratele meu de șase ani. M-am născut la o sută de kilometri de Emsk, într-o pădure de nepătruns, într-o așezare ascunsă a evreilor fugiți din ghetou – și-au găsit acolo adăpost până la eliberarea Bielorusiei, în august 1944. Era un detașament de partizani; de fapt, nu era vorba de nici un fel de detașament, ci de trei sute de evrei care încercau să rămână în viață într-o zonă ocupată de nemți. Îmi imaginez că bărbații cu puști își apărau

mai degrabă bordeiele locuite de femei, bătrâni și câțiva copii rămași în viață, decât luptau împotriva nemților.

Tatăl meu, așa cum mi-a povestit mama mulți ani mai târziu, a rămas în ghetou și a murit acolo – toți cei care locuiau în ghetou au fost împușcați la câteva zile după evadare. Mama mi-a spus că tata a refuzat să plece, socotind că evadarea nu face decât să-i înrăiască pe nemți și să grăbească represaliile. Mama, însărcinată cu mine, l-a luat pe Vitek și a fugit. Din cei opt sute de locuitori ai ghetoului, doar trei sute hotărâseră să evadeze.

În ghetou fuseseră mânați locuitorii din Emsk și evreii din satele învecinate. Mama nu era de prin părțile locului, dar nu fusese o întâmplare că nimerise acolo. O trimiseseră din Lvov ca agent de legătură. Era o comunistă înrăită. Pe Vitek îl născuse în 1936, în închisoarea din Lvov. Îl făcuse cu un tovarăș din partid, iar pe mine cu alt bărbat pe care-l întâlnise în ghetou. N-am cunoscut în viața mea o femeie care să aibă atât de puțină stofă de mamă ca ea. Cred că fratele meu și cu mine ne-am născut numai pentru că lipseau mijloacele de prevenție și abortivele. Când eram tânără, o uram – pe urmă, mulți ani am fost cuprinsă de o uimire rece, și până în ziua de azi abia dacă suport să vorbesc cu ea. Slavă Domnului că se întâmplă foarte rar.

De câte ori o întreb ceva despre trecut, se zbârlește toată și începe să urle: în ochii ei am rămas pentru totdeauna o mic-burgheză apolitică. Asta și sunt. Numai că am născut un copil și știu clar că atunci când apare un copil, viața femeii e la cheremul lui. Mai mult sau mai puțin. Numai că nu și a mamei. Obsesia ei e partidul.

Cu o lună în urmă am cunoscut-o pe Esther Hantman. O bătrână străvezie, atât de minunată, foarte albă, cu părul cărunt, vopsit în nuanțe albastrui. Este prietena lui Karin, au lucrat împreună într-o asociație de binefacere. Karin îmi vorbise cu mult timp înainte despre această Esther, dar eu nu m-am arătat deloc interesată. Când a împlinit cincizeci de ani, cu puțin timp înainte de Crăciun, Karin a aranjat o întâlnire, și atenția mi-a fost imediat atrasă de Esther. Se deosebea prin ceva anume de mulțimea de oameni, dintre care jumătate îmi erau necunoscuți. Petrecerea era cu mult mai animată decât una obișnuită la americani: mulți

polonezi, câțiva ruși și o pereche din Iugoslavia. Prezența slavilor la petrecerea americană se făcea simțită în mod plăcut, din când în când se auzeau cuvinte rostite în polonă.

În rusă și-n polonă mă exprim la fel de liber, iar în engleză vorbesc cu accent polonez, fapt care i-a atras atenția lui Esther, în timp ce schimbam câteva cuvinte în limitele unei flecăreli mondene.

— Din Polonia? a întrebat ea.

Întrebarea asta mă pune întotdeauna într-o mică încurcătură: mi-e greu să răspund – în loc să răspund laconic, mă lansez într-o poveste lungă și încălțită cum că mama s-a născut la Varșovia, iar eu m-am născut în Bielorusia, că nu știu cu cine am fost făcută, că anii copilăriei mi i-am petrecut în Rusia, că am ajuns în Polonia abia în 1954, că pe urmă am plecat din nou în Rusia să învăț, că de acolo m-am mutat în RDG și că numai după aceea m-am stabilit în America...

Dar nu știu de ce, de data asta am spus ceva ce nu spun niciodată:

— Sunt de loc din Emsk. Din Czarna Puszca.

Bătrâna a oftat încetișor:

— Când te-ai născut?

— În 1942. Nu-mi ascund niciodată vârsta, știu că arăt mai tânără, că lumea nu-mi dă patruzeci și trei de ani.

M-a strâns ușor în brațe și a început să-și scuture coafura argintie, tremurând bătrânește:

— Vai, Doamne! Înseamnă că ai scăpat cu viață! Nebuna aia te-a născut în bordei, soțul meu te-a ajutat să vii pe lume... Iar pe urmă, nu-mi amintesc exact, mi se pare că nu s-a împlinit nici măcar luna, când ea și-a luat copiii și a plecat nu se știe unde. Au încercat toți s-o convingă să rămână, dar n-a ascultat de nimeni. Erau siguri că vă înhață pe drum sau în primul sat... Mare e Dumnezeu! Ai scăpat cu viață!

În momentul acela ne-am trezit afară, în vestibul. Pur și simplu nu ne puteam desprinde una de cealaltă. Am luat din cuier șubele – a fost nostim, șubele erau la fel, groase, din blană de vulpe, în America arătau aproape indecent. A reieșit pe urmă că și Esther suferă de frig...

Am plecat amândouă la ea – locuiește în centrul Bostonului, pe Commonwealth Avenue, într-un cartier minunat, la zece minute de mine. Cât timp am mers cu mașina – eu la volan, ea alături – am fost cuprinsă de un sentiment ciudat: mi-am dorit toată viața să am lângă mine o persoană în vârstă, înțeleaptă, care să mă conducă, de care să pot asculta, căreia să mă supun bucuroasă, și n-am avut parte niciodată de o ființă ca asta. La orfelinat domnea, bineînțeles, o disciplină de fier, dar era cu totul altceva. Întotdeauna am fost de partea celor mai în vârstă – nu i-am socotit oameni cu capul pe umeri nici pe mama, nici pe soții mei, nici pe prieteni. Iar bătrâna asta avea ceva care te făcea să accepți totul, orice ți-ar spune...

Am intrat în locuința ei. A aprins lumina – rafturile cu cărți începeau din vestibul și ajungeau până în fundul apartamentului. Mi-a surprins privirea:

— E biblioteca răposatului meu soț. Citea în cinci limbi. Sunt o sumedenie de cărți despre artă. Trebuie să găsesc pe cineva, să le las pe mâini bune...

În clipa aceea mi-am adus aminte ce-mi spusese Karin: Esther e văduvă, nu are copii, e destul de bogată și foarte singură. I-au murit aproape toate rudele în timpul războiului.

Iată ce mi-a povestit Esther: o văzuse pe mama pentru prima oară în ghetoul din Emsk, când începuseră să-i adune acolo pe evreii din împrejurimile orașului – până atunci doar evreii din oraș se aflau acolo. Veniseră de bunăvoie, ca să zic așa, deoarece, cu puțin timp înainte să se stabilească în ghetou, fusese un masacru cumplit în oraș – îi adunaseră în piața mare, între biserica catolică și biserica ortodoxă, și-i măcelăriseră. Lichidaseră o mie cinci sute de suflete, iar cei rămași în viață fugiseră în ghetou.

Nu era un vechi ghetou obișnuit, în care unul sau câteva cartiere erau locuite de evrei încă din Evul Mediu. În Emsk, din contră, oamenii își părăsiseră locuințele din oraș și se mutaseră într-un castel distrus pe jumătate, care aparținuse unui cneaz. Încercuiseră castelul cu sârmă ghimpată și pusese război. Nici măcar nu era clar la început cine păzește pe cine și împotriva cui. Polițiștii erau bieloruși din partea locului, nemții considerau că paza nu-i de

demnitatea lor. Se știa cum merge treaba cu bielorușii, îi plăteau. Îi plăteau pentru orice. Pentru bani făceau rost și de arme.

Esther mi-a spus:

— Mama ta nu era din părțile locului. Era destul de frumoasă, dar foarte aspră. Avea cu ea un băiat mic. Mi-am amintit numele ei de familie. Kowacz. Așa-i?

Pur și simplu m-am cutremurat: urâsc numele ăsta. Știu precis că mama avea un alt nume. Kowacz era un fel de nume conspirativ sau dat de partid, înscris în actele false. Cu ele și-a trăit jumătate din viață. Dacă m-am măritat, am făcut-o, într-o oarecare măsură, și ca să scap de numele ăsta conspirativ. I-am șocat pe toți: evreica din Polonia se mărită cu un neamț! E adevărat că Erich era și el comunist, din RDG, – altfel nu-l acceptau să-și facă studiile în Rusia. De altminteri, acolo ne-am și cunoscut.

M-am uitat la Esther așa cum se uită copilul la o acadea: uite că o femeie cum e ea, blândă și liniștită, elegantă după moda europeană – îmbrăcată cu o bluză de mătase, pantofi italienești, dar nimic din toate astea nu-ți sar în ochi, nu are nimic din șicul simplist al americanilor – ar putea fi foarte bine mamă, mătușă, bunică. Și-mi spune „fetițo“...

Fără s-o prezez în vreun fel, mi-a povestit următoarele:

Ghetoul avea o organizare internă solidă, avea propria administrație și, în afară de asta, avea o persoană investită cu autoritate – ilustrul rabin Schirman, om foarte învățat, și, vorbea lumea, evlavios în adevăratul sens al cuvântului. Esther și soțul ei, evrei polonezi, amândoi medici, se mutaseră în ținuturile acelea cu câțiva ani înainte de război. Isaac Hantman, soțul lui Esther, era chirurg, iar ea medic dentist. Adică nu chiar medic, dar avea studii serioase de specialitate – terminase școala de stomatologie la Frankfurt. Nu erau niște liber-cugetători, erau evrei normali, puteau să aprindă lumânări sâmbăta, dar puteau foarte bine și să plece sâmbăta la un concert în orașul vecin. Evreii din partea locului îi considerau străini, dar se duceau la ei să se trateze. Când Germania a anexat Polonia, Isaac i-a spus imediat soției că totul s-a sfârșit și că trebuie să plece de acolo – oriunde. Se gândea chiar și la Palestina. Dar cât timp s-au gândit cântărind lucrurile și despiciând firul în patru, s-au trezit sub nemți, în ghetou...

Ședeam amândouă în salonul din apartamentul acela foarte frumos, mobilat europenește – după moda veche și, după părerea mea, cu mult gust. Nivelul de civilizație al stăpânilor casei era, evident, cu mult deasupra nivelului meu — simt întotdeauna lucrul ăsta, pentru că mă întâlnesc destul de rar cu așa ceva. Casă bogată. Gravuri, nu postere. Mobila nu era de serie și se vedea clar că fusese adunată bucată cu bucată. Pe un dulăpior foarte scund se afla o minune de ceramică din Mexic – copacul vieții sau ceva în genul ăsta.

Esther ședea în fotoliul adânc cu picioarele strânse sub ea, așa cum făc slujnicele, cu pantofii scoși – albăstrui, din piele de șarpe. Sunt detalii pe care le înregistrez întotdeauna. Nu degeaba spunea mama că sunt mic-burheză. Orfelinatul, casa de copii – simt un fior rece pe șira spinării când îmi amintesc de ele. Sărăcia înspăimântătoare i se părea mamei normală. Poate că și-n lagărele staliniste se simțise destul de bine. În schimb, eu după ce am ieșit cu greu din rândul orfanilor săraci lipiți pământului, eram în stare să sărut o biată ceașcă, un prosop, un ciorap. În primul nostru an petrecut la Berlin, în Prenzlaur Berg, Erich și-a mai luat o slujbă ca eu să-mi pot cumpăra lucruri: îmbrăcăminte, veselă, de toate... Își dădea seama că așa mă vindec de trecut... Treptat, pasiunea asta a început să-mi treacă. Dar, chiar și acum, în America, distracțiile mele preferate sunt vânzările la mâna a doua, mărfurile cu preț redus, piața de vechituri... Grișa, actualul meu soț, privește toate acestea cu îngăduință: vine și el din Rusia, a crescut printre oameni înformați... Și fiul meu, Alex, născut în America, adoră să cumpere lucruri. Suntem adevărați „consumiști“. Esther pare să înțeleagă totul.

— Condițiile din ghetou ni s-au părut groaznice, pur și simplu nu văzuserăm ceva mai rău. Nu știam pe atunci de lagărele de concentrare, de dimensiunile asasinatului care cuprinsese toată Europa.

Esther zâmbea în timp ce povestea toate acestea și avea ceva neobișnuit în expresia feței – o anume distanță, amărăciune și încă ceva greu de sesizat: înțelepciune, de bună seamă. Da, vorbeam în polonă, era o încântare pentru mine.

— Cât ați stat în ghetou? am întrebat-o.

— Mai puțin de un an. Din toamna lui 1941. Am ieșit de acolo la 11 august 1942. Pe urmă încă doi ani la Czarna Puszcz, la detașamentul de partizani. Ne-am dus zilele în bordeie până a venit eliberarea. Tabăra de partizani era ca o familie. Din trei sute au rămas în viață o sută douăzeci. Erau șase copii cu noi. S-au mai născut doi în pădure. Tu și încă un băiețel, dar acela a murit. Dar cei care au ieșit cu copiii din ghetou au reușit să-i îngrijească și să-i păzească până la sfârșitul războiului.

— De ce a plecat mama de la Czarna Puszcz?

Am pus întrebarea al cărei răspuns îl știam din spusele mamei, dar mai știam că mama minte. Nu, nu minte. Pur și simplu nu pot să cred ce spune. Din acest motiv, era important să aflu ce va spune Esther. Doar era un om normal.

— Am încercat s-o facem să se răzgândească. Țin bine minte că Isaac s-a arătat indignat că primejduiește viața copiilor dacă părăsește adăpostul. Ea nici măcar n-a catadicsit să răspundă. În general vorbind, singurul om cu care comunica în ghetou era Naum Bauch, electricianul.

Așa am aflat numele de familie al tatălui meu. Mama nu-l rostea niciodată. Înseamnă că dacă ea ar fi o femeie normală, eu aș fi Ewa Bauch. Interesant.

— Povestiți-mi despre el, am rugat-o.

— Nu l-am cunoscut prea bine. Era inginer, pare-mi-se, învățase meserie de unul singur.

Stătea nemișcată, cu spinarea dreaptă, ca o aristocrată. Și nu gesticula așa cum fac evreii.

— Isaac mi-a spus că, înainte de război, îl chemase o dată pe acest Bauch la spital să repare un aparat. În ghetou avea o situație privilegiată. Ca și Isaac de altfel. Câțiva evrei lucrau în oraș, aveau permise. Isaac dădea consultații la spital. Bauch lucra și el în oraș. În ghetou, mama ta și Naum locuiau împreună. Într-o odăiță din aripa stângă a castelului. Castelul era pe jumătate distrus. Ne-au mânăat acolo și ne-am apucat să-l reconstruim. La început am cumpărat de toate, până și materiale de construcție. Eram conduși de Judenrat. Totul s-a terminat cum nu se poate mai rău. Treburile stăteau cam așa: Judenratul îi plătea cu bani pe polițiștii bieloruși. Era printre ei un ticălos, nu-i mai știu

numele, un comandant de prin părțile locului care promisese că acțiunile – înțelegi tu ce fel de acțiuni, da? – nu-i vor atinge pe locuitorii ghetoului cât timp îl vom plăti pe el. În vremea aceea începuseră să-i nimicească în masă pe evreii din sate. Știam lucrul ăsta. Judenrat scăpase un timp dând mită. Iar canalia aia, chiar dacă ar fi vrut să facă ceva, oricum n-ar mai fi putut. Ne jecmănea pur și simplu. În plus, bani nu mai avea nimeni la vremea aceea. Femeile își vindeau verighetele, erau ultimele lor podoabe. Am dat și eu verigheta. Nu știi toate amănunțele, dar ele nu mai au acum nici o importanță. Unora li se părea că viața poate fi răscumpărată. Așa că atunci când au propus evadarea, au făcut un fel de adunare generală, și a ieșit scandal: jumătate au fost pentru evadare, jumătate împotriva. Cei care s-au opus credeau că asupra celor rămași după evadare se vor abate persecuții cumplite... înțelegi cum vine asta, deja nu mai era vorba de persecuții... Printre organizatorii evadării erau combatanți curajoși, adevărați, oameni disperați, dornici să lupte... Îi ajutau cei din oraș. Stabiliseră legătura cu partizanii. Nu știam toate amănunțele astea. De fapt, totul fusese organizat de un evreu, un flăcăiandru, îi spuneau Dieter. Lucra ca traducător la Gestapo. Nu știu cum reușise să ascundă că e evreu. L-au prins pe urmă, dar s-a priceput să fugă. Odată, era chiar la sfârșitul războiului, a venit la noi în tabără, la Czarna Puszscza. Lupta în detașamentul rus de partizani. Îl trimiseseră la noi cu o vacă. Poate că o cumpăraseră sau poate că o făcuseră dispărută... L-au rugat pe unul de la noi, un măcelar, să facă din ea salam. Ai noștri l-au recunoscut pe Dieter, s-au bucurat, cineva a adus niște basamac. Dieter s-a așezat pe o buturugă și a început să vorbească despre Cristos. Ai noștri nu făceau decât să-și arunce priviri unii altora: nimic nu era mai absurd în momentul acela decât să vorbești despre Cristos. Cred că Dieter își cam pierduse mințile. Închipuie-ți că între timp se botezase, ne-a arătat nu știu ce fel de iconițe. Era greu să-ți închipui că el organizase evadarea. La începutul anului 1945, după eliberare, am plecat împreună cu el în Polonia cu primul tren. Mi-a spus pe urmă cineva că după război s-a făcut preot catolic...

În ghetou, în noaptea dinaintea evadării, s-a iscat un conflict violent, au ajuns chiar să se încaiere. Rabinul Schirman, om

foarte bătrân, trecut bine de optzeci de ani, a încercat să-i potolească. Avea cancer de prostată, Isaac îl operase când se afla încă la castel. Închipuie-ți ce fel de operație, îi pusese un cateter... Rabinul s-a cățarat pe scaun, au tăcut toți, și el a spus că rămâne acolo, că nu pleacă nicăieri. Să rămână cine n-are putere să plece. Iar cine are putere, s-o facă. Isaac a spus să plecăm, și am plecat. Mama ta a plecat cu băiatul, iar Naum a rămas. Nimeni nu știa că e însărcinată. Știa numai Isaac, pentru că fusese cu puțin timp înainte la el și-l rugase s-o ajute să avorteze, iar el o refuzase: termenul era depășit.

Esther și-a clătinat capul cu părul îngrijit coafat:

— Uite că a avut dreptate. A venit pe lume o fată așa de grozavă. Și a scăpat cu viață...

Esther arăta extrem de vlăguită, în plus, ora era înaintată. Am plecat. Ne-am înțeles să ne mai vedem. Mă încerca un sentiment ciudat – am vrut mereu să aflu tot ce s-a întâmplat atunci, să știu mai multe despre tatăl meu. Iar acum mă cuprinsese brusc teama: tare mult voiam să știu și-n același timp să NU știu. Îmi târam trecutul de atâta amar de vreme! Mă rupsesem de el doar în ultimii ani, odată cu venirea lui Grișa pe lume. Parcă nu mai eram nici Ewa, fetița mică de la orfelinatul din Zagorsk, nici fetișcana de la casa de copii din Uniunea Sovietică, toate erau doar imagini dintr-un film văzut de mine cândva. Și uite că se ivea ocazia să aflu tot ce s-a întâmplat. Totuși nu-mi puteam imagina ce o determinase pe tânăra femeie, mamă a doi copii, să-i dea la orfelinat... Mi se părea că este aici ceva ce nu știu.

2. Ianuarie 1986, Boston

Esther Hantman

Îmi părea că la vârsta mea nu mai am cum să întâlnesc oameni noi. În primul rând, îmi iroiesc vacanțele pentru cei morți și o fac cu tot dragul. În al doilea rând, în America sunt mulți oameni de calitate, dar experiența lor de viață n-are nici o valoare – face din ei niște ființe banale și cam de mucava. Pe lângă toate astea, bănuiesc că însăși vârsta construiește un soi de carapace, moleșind

Cuprins

PARTEA ÎNTÂI

1. Decembrie 1985, Boston. *Ewa Manukian*. 9
2. Ianuarie 1986, Boston. *Esther Hantman* 17
3. 1959-1983, Boston. *Din însemnările lui Isaac Hantman* 20
4. Ianuarie 1946, Wrocław. *Ephraim Tsvik către Avigdor Stein* 25
5. 1959, Napoli, Port Mergellina. *Daniel Stein către Władysław Klech*. . . 27
6. 1959, Napoli. *Lui Avigdor Stein din partea lui Daniel Stein*. 29
7. *Pliant turistic* Vizitați Haifa. 29
8. 1996, Galileea, moshav Nof A-Galil. *Din discuția Ewei Manukian
cu Avigdor Stein*. 31
9. 1981, Haifa. *Daniel către Alon* 43
- 1983, Haifa. *Daniel către Alon* 45
- 1983, Negev. *Alon către Daniel*. 47
1983. *Daniel către Alon*. 47
10. Noiembrie, 1990. *Din discuțiile fratelui Daniel Stein
cu elevii din orașul Freiburg* 47
11. August 1986, Paris. *Pawel Kociński către Ewa Manukian*. 53
- 1956, Lvov. Copii xerox din arhiva NKVD 54
12. 1986, Boston. *Din jurnalul Ewei Manukian* 56
13. Ianuarie 1986, Haifa. *Scrisoarea Ritei Kowacz către Pawel Kociński* . . . 62
14. Iunie 1986, Paris. *Scrisoarea lui Pawel Kociński către Ewa Manukian*. . 66
15. Aprilie 1986, Santorini. *Scrisoarea Ewei Manukian
către Esther Hantman*. 68
16. 1960, Akko. *Din jurnalul lui Julien Sommer*. 70
17. 1963, Haifa. *Scrisoarea lui Daniel Stein către Władysław Klech* 72
18. 1959-1983, Boston. *Din însemnările lui Isaac Hantman* 74
19. Februarie 1964, Ierusalim. *Scrisoarea Hildei Engel către preotul
Daniel Stein*. 76
- Martie 1964, Haifa. *Daniel Stein către Hilda Engel*. 78

Mai 1964, Ierusalim. <i>Hilda Engel către Daniel Stein</i>	79
Iunie 1964, Haifa. <i>Fratele Daniel către Hilda Engel</i>	79
20. Noiembrie 1990, Freiburg. <i>Din discuțiile lui Daniel Stein cu elevii</i> . . .	79
21. Iunie 1965, Haifa. <i>Avizierul aflat în parohia arabă a bisericii catolice</i> <i>Adormirea Maicii Domnului din Haifa</i>	90
22. 1964, Haifa. <i>Scrisoarea lui Daniel Stein către Władysław Klech</i>	91
23. Ianuarie 1964. <i>Materiale din ziarele israeliene</i>	94
24. Iulie 1964, Haifa. <i>Scrisoare de pe muntele Carmel către Superiorul</i> <i>Ordinului Fraților Desculți ai Preasfintei Fecioare Maria din Provincia</i> <i>Liban</i>	97
Iunie, 1964	98
August, 1964. <i>Scrisoare către generalul Ordinului Carmeliților</i>	99
25. 1996, Galilea, moshav Nof A-Galil. <i>Înregistrarea pe bandă de magnetofon</i> <i>a convorbirii Ewei Manukian cu Avigdor Stein</i>	99
26. August 1965, Haifa. <i>Daniel Stein către Władysław Klech</i>	104
2006, 3.01. Moscova <i>Scrisoarea Ludmillei Ulițkaia către Elena Kostjukovici</i>	106

PARTEA A DOUA

1. Septembrie 1965, Haifa. <i>Scrisoarea Hildei Engel către mama sa</i>	111
2. 1961, Kfar Tabor. <i>Grażyna către Viktoria</i>	115
Martie 1965, Kfar Tabor. <i>Grażyna către Viktoria</i>	117
3. Aprilie 1965, Haifa. <i>Daniel Stein către Władysław Klech</i>	120
4. Decembrie 1965, Cracovia. <i>Din scrisoarea lui Władysław Klech</i> <i>către Daniel Stein</i>	124
5. Septembrie 1966, Haifa. <i>Din scrisoarea Hildei către mama ei</i>	125
6. Septembrie 1966, Haifa. <i>Biletul găsit de Hilda în aceeași seară</i> <i>în geanta ei</i>	128
7. 1996, Haifa. <i>Din discuția Ewei Manukian cu Hilda</i>	128
8. Decembrie 1966. <i>Înregistrarea discuției cu fratele Daniel la biserică</i> <i>Sf. Ilie la Izvor</i>	136
9. Decembrie 1966. <i>Notă informativă</i>	139
10. Iunie 1967. <i>Din scrisoarea Hildei către mama ei</i>	139
11. 1967, Ierusalim. <i>Însemnările Hildei</i>	141
12. 1967, Haifa. <i>Scrisoarea lui Daniel Stein către Władysław Klech</i>	146
13. Noiembrie 1990, Freiburg. <i>Din discuțiile lui Daniel Stein cu elevii</i> . .	149
14. 1987, Redford, Anglia. <i>Scrisoarea Beatei Semionovici</i> <i>către Marysia Walewicz</i>	157
15. Decembrie 1987, Boston. <i>Din jurnalul Ewei Manukian</i>	159

16. Aprilie 1988, Haifa. <i>Scrisoarea Ewei Manukian către Esther Hantman</i>	163
17. Aprilie 1988, Boston. <i>Din scrisoarea Estherei Hantman către Ewa Manukian</i>	166
18. Aprilie 1988, Haifa. <i>De la Ewa Manukian către Esther Hantman</i> . . .	167
19. 1988, Haifa. <i>Caseta trimisă de Rita Kowacz lui Pawel Kociński</i>	169
20. 1988, Haifa. <i>Rita Kowacz către Pawel Kociński</i>	170
21. Mai, 1988. <i>Din jurnalul Ewei Manukian</i>	170
22. 1996, Galileea. <i>Avigdor Stein către Ewa Manukian</i>	172
1969, Haifa. <i>Copia scrisorii lui Daniel către Noemi</i>	172
23. Noiembrie 1990, Freiburg. <i>Din discuțiile lui Daniel Stein cu elevii</i> . .	175
24. 1967, Haifa. <i>Din jurnalul Hildei</i>	180
25. Mai 1969, Haifa. <i>Moussa către Hilda</i>	181
26. 1969, Haifa. <i>Din jurnalul Hildei</i>	182
27. 1959-1983, Boston. <i>Din însemnările lui Isaac Hantman</i>	185
28. Mai 1969, Înălțimile Golan. <i>Daniel Stein către Władysław Klech</i> . . .	190
29. Mai 1969, Haifa. <i>Hilda către mama ei</i>	192
30. Iunie 1969, Haifa. <i>Predica fratelui Daniel la sărbătoarea Cincizecimii</i>	193
31. Noiembrie 1990, Freiburg. <i>Din discuțiile lui Daniel cu elevii</i>	194
32. 1972. <i>Din jurnalul Hildei</i>	199
33. 1972, Dubravlag–Moscova. <i>Din corespondența purtată de Gershon Shimes cu mama lui, Zinaida Henrikovna Shimes</i>	201
1976, în timpul zborului Viena–Lod. <i>Gershon Shimes către Zinaida Henrikovna Shimes</i>	202
1977, Hebron. <i>Gershon Shimes către Zinaida Henrikovna Shimes</i> . . .	203
1978, Hebron. <i>Gershon către Zinaida Henrikovna</i>	204
1981, Hebron. <i>Gershon către Zinaida Henrikovna</i>	205
Iunie, 2006.	
<i>Scrisoarea Ludmillei Ulițkaia către Elena Kostiukovici</i>	208

PARTEA A TREIA

1. 1976, Vilnius. <i>Dosar din arhiva secției raionale a KGB</i>	213
1977, Vilnius. <i>Maior Perevezențev către locotenent-colonel Cernih</i> . . .	217
2. Ianuarie 1978, Vilnius. <i>Din scrisoarea Teresei Benda către Valentina Ferdinandovna Lintse</i>	218
3. Mai 1978, Vilnius. <i>Din scrisoarea Teresei către Valentina Ferdinandovna</i>	219
4. 1978, Vilnius. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	220

5.	1978, Vilnius. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	224
6.	1978, Vilnius. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	225
7.	1978, Vilnius. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	227
8.	1979, Vilnius. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	228
9.	1984, Haifa. <i>Extrase din ziarul Yedioth Haifa, rubrica „Scrisori de la cititori“</i>	229
10.	Noiembrie 1990, Freiburg. <i>Din discuțiile lui Daniel Stein cu elevii</i>	231
11.	1970. <i>Din jurnalul Hildei</i>	238
12.	1970, Haifa. <i>Scrisoarea Hildei adresată mamei sale</i>	240
13.	1972, Haifa. <i>Hilda către mama ei</i>	242
14.	1973, Haifa. <i>Hilda către mama sa</i>	248
15.	1972, Haifa. <i>Enoriașa Kasia Kohen din parohia bisericii Sf. Ilie la Izvor către soțul Ethan din SUA</i>	249
16.	1973, Haifa. <i>Daniel Stein către Emmanuel Leroux din Toulouse</i>	251
17.	1973, Toulouse. <i>Emmanuel Leroux către Daniel Stein</i>	251
18.	1973, Haifa. <i>Panoul cu anunțuri la biserica Sf. Ilie la Izvor</i>	252
19.	1973, Toulouse. <i>Kasia Kohen către Ethan Kohen</i>	252
20.	1976, Rio de Janeiro. <i>Dina către Daniel Stein</i>	254
21.	1978, Zihron Iakov. <i>Scrisoarea Olgăi Isaakovna către Daniel Stein</i>	256
22.	Martie 1989, Berkeley. <i>Ewa Manukian către Esther Hantman</i>	257
23.	1989, Berkeley. <i>Ewa Manukian către Esther Hantman</i>	260
24.	1989, Berkeley. <i>Alex către Ewa Manukian</i>	261
25.	1989, Ierusalim. <i>Restauratorul Iosif către Esther Hantman</i>	264
26.	1959-1983, Boston. <i>Din însemnările lui Isaac Hantman</i>	264
27.	1972, Ierusalim. <i>Prof. Neubaus către prof. Hantman</i>	266
28.	Martie 1990, Berkeley. <i>Ewa Manukian către Esther Hantman</i>	269
29.	Ianuarie 1990, Haifa. <i>Rita Kowacz către Ewa Manukian</i>	271
30.	1990, Haifa. <i>Rita Kowacz</i>	272
31.	1990, Haifa. <i>Din scrisoarea Ritei Kowacz către Agnes Widow la Ierusalim</i>	273
32.	1970, Haifa. <i>Scrisoarea lui Daniel Stein către nepoata sa Ruth</i>	274
33.	1981, Kfar Saba. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	276
34.	1980, Ierusalim. <i>Maica Ioana către preotul Mihail la Tișkino</i>	279
35.	1981. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	280
36.	Aprile 1982, Ierusalim. <i>Maica Ioanna către părintele Mihail la Tișkino</i>	282
37.	1982, satul Tișkino. <i>Părintele Mihail către maica Ioana</i>	284
38.	1983, Ierusalim. <i>Fiodor Krivțov către părintele Mihail din Tișkino</i>	286
39.	1982, Kfar Saba. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	289

40.	1982, Haifa. <i>Conversația dintre Daniel și Efm Dovitas</i>	291
41.	1983, Kfar Saba. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	294
42.	1983, Moscova. <i>Valentina Ferdinandovna către Teresa</i>	296
43.	1984, Haifa. <i>Hilda către mama sa</i>	298
44.	1984. <i>Referat</i>	302
45.	1984. <i>Către starețul mănăstirii Stella Maris din partea secretarului Patriarhatului Ierusalimului</i>	303
46.	1984. <i>Către Cardinalul Rokhaus, Prefectul Sfintei Congregații pentru Doctrina Credenței, din partea preotului Laurenis, general al Ordinului Carmeliților Desculți</i>	304
47.	1984, Haifa. <i>Din discuția lui Daniel cu Hilda</i>	305
48.	<i>Din biografia Papei Ioan Paul II.</i>	315
49.	1984, Haifa. <i>Din jurnalul Hildei</i>	316
50.	1996, Haifa, Nof A-Galil, Galileea. <i>Din discuția Ewei cu Avigdor</i> . . .	316
	8 iunie, 2006, Moscova	
	<i>Scrisoarea Ludmillei Ulișkaia către Elena Kostiukovici</i>	320

PARTEA A PATRA

1.	1984, Kfar Saba. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	325
	1984, Beersheba. <i>Din scrisoarea Teresei către Valentina Ferdinandovna</i>	327
	1984, Beersheba. <i>Din scrisoarea Teresei către Valentina Ferdinandovna</i>	329
2.	Februarie 1985, Beersheba. <i>Telegramă trimisă de Efm Dovitas Valentinei Ferdinandovna</i>	330
3.	Martie 1985, Beersheba. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	330
4.	1985. <i>Din revista Russkii Put' ed. Paris-New York, „Lecturi despre Lectură“, Andrei Belov, ed. Poisk, Münster</i>	332
5.	1985, Ierusalim. <i>Maica Ioana către p. Mihail la Tișkino</i>	333
6.	Aprilie 1985. <i>Notă adresată de Efm Dovitas lui Nikolai Ivanovici Laiko</i>	334
7.	1 Aprilie 1985. <i>Document 107-M</i>	335
8.	1984, Hebron. <i>Din scrisoarea lui Gershon Shimes adresată mamei, Zinaida Henrikovna</i>	336
9.	1984, Moscova. <i>Zinaida Henrikovna către fiul ei, Gershon</i>	338
	1984, Moscova. <i>Zinaida Henrikovna către fiul său, Gershon</i>	339
10.	1985, Hebron. <i>Gershon Shimes către Zinaida Henrikovna</i>	340
11.	1987, Moscova. <i>Zinaida Henrikovna către fiul său, Gershon</i>	341
12.	1987, Hebron. <i>Shimes Gershon către Zinaida Henrikovna</i>	342
13.	1989, Moscova. <i>Zinaida Henrikovna către fiul său, Gershon</i>	343

14.	1990, Hebron. <i>Gershon către Zinaida Henrikovna la Moscova</i>	344
15.	Decembrie 1987, Haifa. <i>Din jurnalul Hildei</i>	344
16.	1988, Haifa. <i>Din jurnalul Hildei</i>	346
17.	1991, Berkeley. <i>Ewa Manukian către Esther Hantman</i>	348
18.	Decembrie 1991, Haifa. <i>Rita Kowacz către Pawel Kociński</i>	350
19.	Ianuarie 1992, Ierusalim. <i>Ewa Manukian către Esther Hantman</i>	351
20.	Noiembrie 1991, Ierusalim. <i>Ruwim Lakisz către Daniel Stein</i>	354
21.	1984, Ierusalim. <i>Fiodor Krivțov către părintele Mihail la Tișkino</i>	355
22.	1988, Ierusalim. <i>Maica Ioana către părintele Mihail la Tișkino</i>	355
23.	1988. <i>Maica Ioana către părintele Mihail la Tișkino</i>	356
24.	1 august 1992, Ierusalim. <i>Maica Ioana către părintele Mihail la Tișkino</i>	357
25.	1992, Ierusalim. <i>Telegrama trimisă de Nadejda Krivoșeinaia părintelui Mihail la Tișkino</i>	359
26.	Ianuarie 1992, Ierusalim. <i>Lakisz către toți participanții</i>	359
27.	4 August 1992, Haifa. <i>Din jurnalul Hildei</i>	360
28.	Iulie 1992, Berkeley. <i>Ewa Manukian către Esther Hantman</i>	363
29.	Septembrie, Haifa. <i>Avizierul din casa parohială</i>	364
	August 1992. <i>Discursul rabinului Haim Zusmanovici</i>	367
30.	August 1992. În avionul Frankfurt-Boston. <i>Din discuția Ewei cu Esther</i>	377
31.	August 1992, Berkeley. <i>Ewa către Esther</i>	379
32.	August 1992, Redford, Anglia. <i>Beata Semionovici către Maria Walewicz</i>	380
33.	Septembrie 1992, Tel Aviv. <i>Naphtali către Esther</i>	383
34.	1994, Beersheba. <i>Teresa către Valentina Ferdinandovna</i>	385
35.	1994, Moscova. <i>Valentina Ferdinandovna către Teresa și Efim</i>	386
36.	1995, Beersheba. <i>Efim Dovitas către Valentina Ferdinandovna</i>	389
37.	1995, Beersheba. <i>Efim Dovitas către Patriarhul Latin al Ierusalimului</i>	391
38.	<i>Textul așa-numitei pomeniri (liturghii) a Cinei Mântuitorului, alcătuit de fratele Daniel Stein pentru comunitatea evreilor creștini din Haifa</i>	392
39.	Noiembrie 1990, Freiburg. <i>Ultima discuție cu elevii</i>	396
40.	1994, Haifa. <i>Din jurnalul Hildei</i>	403
	Iunie 2006, Moscova <i>Scrisoarea Ludmilei Ulișkaia către Elena Kostjukovici</i>	405

PARTEA A CINCEA

1.	1994, Israel. <i>Din ziare</i>	409
2.	25 Februarie 1994, Hebron. <i>Din procesul-verbal al interogatoriului lui Gershon Shimes</i>	410

25 Februarie 1994, Hebron. <i>Din procesul-verbal al interogatoriului lui Veniamin Shimes.</i>	411
3. Martie 1994, Kfar Shaul. <i>Spitalul de Psihiatrie. Din discuția Debori Shimes cu doctorul Freudin.</i>	413
4. <i>Concluzia psihiatrului</i>	414
5. <i>Concluzia psihiatrului</i>	415
6. 1994, Kfar Shaul. <i>Spitalul de Psihiatrie. Circulară.</i>	415
7. 1994, Kfar Shaul. <i>În atenția poliției. Departamentul: Persoane Dispărute</i>	415
8. 1995. <i>Din jurnalul Hildei</i>	416
9. 1995. <i>Scrisoarea lui Veniamin către mama sa, Debora</i>	417
10. 1994, Haifa. <i>Discuția lui Daniel cu Hilda</i>	417
11. 1994. <i>Convorbire telefonică</i>	418
12. 1995. <i>Panoul cu anunțuri din casa parohială</i>	418
13. 1996, Galileea, Nof A-Galil. <i>Din discuția lui Avigdor Stein cu Ewa Manukian</i>	419
14. 1995, Hebron. Comisariatul de poliție. <i>Audierea Debori Shimes după sinuciderea lui Veniamin.</i>	422
15. 1995, Hebron. Comisariatul de poliție. <i>Audierea lui Gershon Shimes după sinuciderea lui Veniamin</i>	423
16. Noiembrie 1995, Haifa. <i>Din scrisoarea Hildei către mama sa</i>	425
17. 1 Decembrie 1995, Ierusalim. <i>Din ziarul Hadașot Ha-Ariv</i>	425
18. 1996, Haifa. <i>Din discuția Hildei cu Ewa Manukian</i>	427
Iunie 2006	
<i>Scrisoarea Ludmillei Ulișkaia către Elena Kostiukovici</i>	429
19. Decembrie 1995, Ierusalim, Haifa.	434
20. Decembrie 1995, Haifa. Biserica Sf. Ilie la Izvor	439
21. 14 Decembrie 1995, împrejurimile Dumranului – biserica Sf. Ilie la Izvor	439
Iulie 2006, Moscova	
<i>Ludmila Ulișkaia către Elena Kostiukovici.</i>	445
Postfață	449